

նալ՝ ճատայից եւ այսինչաց տեղ՝ ցաւ ու տա-
ռապանք. սիրեցեալ եղբայր ջերմեակ ընկերա-
կցութեան տեղ՝ ամսյութիւնն եւ արտաքին շա-
խախնամութեան ձեռքը կարգադրած էր ուրեմն,
որ Տիգրեանը թշուառութեան դատն բաժակին
մինչեւ մրուրը քաննէ:

Բացք նշարը մոռնալ՝ տառապիլոց ամե-
նամեծ միջիթարութիւնն է. այնպէս որ Վալթեր
Սկոպի պէս յոռետեսնեալու խաղերն կը ճըշ-
մարտէր, եթէ մարդս անցածն մոռնալու եւ ապա-
գային յուսալու կարողութիւն չունենար: Այսպէս
ըրին եւ Տիգրեանը: 1822ին Ապտիւլ Մէճիտ
արքայորդւոյն ծննդեան օրը՝ Տիգրեանց երկու
քորերն Սուլթանին մարդասիրական զգածմանը
գիծելով՝ կրցան Տրաման առնուլ, որ իրենց եր-
կու եղջերքն, որ յօտարութեան կը թափառէին,
վերստին ի Կ. Պոլիս դառնան: Եւ այսպէս Կարա-
պետ Պէյ եւ Յակոբ Չէլէպի Ապրիլ 22ին յօտա-
րութեան դեպքերեւոյ ծանր Տիգրեան ազատ եղան:

Քէշ ետքը տեսնուեցաւ՝ որ Օսմանեան Պե-
տութեան Վեհափառ Սուլթանը շուտով չեն փո-
խեր իրենց հաւատարիմ ծառայից վաղ անցած
վատահալութիւնն: Յամբ 1833, Գեփեալմար 22ին
տառնձինն հրովարտական Յօտոր Չէլէպի Տի-
գրեան՝ փողերանոցի գլուխ կարգեցաւ, որ պատ-
մութեանս խոզակից այլեւորութենէն հանելով
զմեղ՝ խաղաղ վայրերու կ'առաջնորդէ:

(Մեռնելու օրէն անգամ): Է. Գ. Մ.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԳՅՈՒՄՈՒԹԻՒՆ ՀՅՈՒՄՈՒՄԻՆ

Բ. ՄԻՋԱՆ

1840էն ՄԻՆ 26Ի 1860:

(Հարգանքներով):

33. ՍԻՆՏԵՐԵՐ

Երկաշախմատները, Կ. Պոլիս, 1855—1890:

Խորհ. Բողոքական Միսիոնարը:

Տպր. Չըրիլի, ինք:

Մեքիկացի բողոքականաց 1839ին է
Ձմեռնիս հաստատած Յոռնմարտն ուրախ
վայր ամսաթերթին 1854ին ի Կ. Պոլիս փոխա-
գրուելով՝ յաջորդ 1855 տարին գիրքն ու ա-
նունը փոխեց, եւ անուանեցաւ Անտարքէ՝ Եւ
Հոյսերան ուրախ զննելու, որ յաւելուածն յե-
տց մէկգի թողուեցաւ:

¹ Եւս Հարգանքներով, 1889, էջ 185:

² Հարգանքներով, 1887, էջ 150:

Աւետարանի առաջին թիւն լցտ տեսաւ 1855
հնր. 3ին Չըրիլի ապարանն, որմէ փոխադրուե-
ցաւ յետոյ Արամեան, եւ ասկէ Պայաճեան
ապարանն, եւ վերջոյ քով կը մնայ ցայսօր:
Թերթին ի սկզբանէ մինչեւ 1861 երկշաբաթա-
թերթ էր, ասկէ ետեւ ամսաթերթ էր՝ երկու
թուով, որ 1864ին քառածալ (4 թուով) դիպ
առաւ: 1877ին արդէն շաբաթաթերթ էր, որ
ձեռով կը հրատարակուի մինչեւ ցայսօր: 1872-
էն սկսեալ խմբագրութիւնը կը հրատարակէր
բաց ի գլխաւոր թերթէն՝ երկու պատկերազար-
մանաթերթ (2 թուով) հայերէն եւ հայատառ
տաճկերէն լեզուներով, որոց անունն է Անտար-
քէն Կարգէն հարգ:

Աւետարանի ինչպէս բովանդակութիւնը՝
նշոյնպէս ուղղութիւնը՝ նոյն է ի սկզբանէ մինչեւ
ցայսօր: Թերթին իրեւ հայ բողոքական հասա-
րակութեան գործի՝ նպատակ ունի բողոքակա-
նութիւնը տարածել եւ արծարել, ուստի եւ իւր
ուղղութեան կէտը կրօնական է: Այս նպատակա-
թերթը ընտանապատուութիւն կու տայ միշտ կրօնա-
կան վարդապետական նիւթերու, իսկ կրօնականն
վիճական յօդուածներ միայն պատահական են:
Առանձինն մտադրութիւն կ'ըլլուի նաեւ գիտ-
նական՝ եւ ասէին աշխարհագրական եւ բնա-
պատմական յօդուածներու, որոնք ամէնքն ան-
գղեական թերթերէ թարգմանութիւնը են: Վեր-
ջին ժամանակներու նաեւ բողոքական բաժին մը
տրուեցաւ թերթին, որ ամբողջական լրատու մըն
է շաբաթական քաղաքական գեղեցիկ:

Աւետարանի ցայսօր վարած կեանքը նկա-
տելով՝ պետք է ըսել՝ որ այս թերթը թէեւ հայ-
երէն լեզուաւ է, բայց ազգային չէ: Իրեն հա-
մար ազգին ոչ անցեալն եւ ոչ ներկայն հետա-
քրքրական է, ազգին ոչ ցաւն եւ ոչ ուրախու-
թիւնն: Իրեւ կը պայտւորեն զուրկ թերթ մը կը
գրէ՝ ինչ որ կը գրէր 50 տարեկ վեր:

34. ԱՐԺԱՆԻ ՎԱՍԿԱՆԱՐԱՆ

Արմաթերթ, Կ. Պոլիս, 1855—1863:

Խորհ. Միսիոն. Վ. Խորիման:

Տպր. Արապեան ինք:

Որչափ կարեւոր եւ օգտակար, նշոյնպի
գիտարարն գործ էր ազգին բնաշխարհին մէջ
թերթ մը հրատարակելի, քանի որ ամէն նիւ-
թական միջոց ու գիւրութիւն կը պակսէր:

Եւ ահա Միսիոն. Վ. Խորիման ի վրան
ընկի գիւղացի ժողովրդեան պիտոյն լաւ ըմբռ-
նած՝ կը համարակի ձեռնարկէ արդ օրօրոյն:
Ցեղական լրագրոյ մ'անհրաժեշտ մամուլը ձեռք

բերելու համար՝ խմբագիրը կը դիմէ Կ. Պոլիս, եւ հին այս նպատակաւ Արապկան տպարանին մէջ 1855 Յունիսին կը հրատարակէ Արծաթէ վաղադրութիւն անուամբ քառածալ ամսաթիւրով մը (16 երես), որ ըստ ինքեան «Թուոցեալ Տալ-րենասէր թիւօք Սլործուրնի գահէն զանառոյ», պիտի սլանար ուրիշ երկիրներ:

Բորբոքեալ սրտէ խմբագրուած թերթին շորս թուերն կը յաղորդին համոզել կարող ազգայիններն, եւ Արծաթէ վաղադրութիւն 5^{րդ} թիւին (Հոկտ.) լցաւ կը տեսնէ թերթին սեպհական տպարանին մէջ, որ առ ժամանակ մի հաստատուած էր յիսկիւտար Կ. Պոլսոյ:

Խմբագրին գիտաւորութիւնը չէր թերթ մը հրատարակած ըլլալ այլ ինչպէս 5^{րդ} թիւոյն մէջ կ'ըսէ, համոզուած թէ «անհրաժեշտ պարտք է բոլոր քաղաքացի իշխանաց, որոնք կարող եւ ձեռնհաս են բարիք ընելու համագորգի գիւղացւոց կրթութեան համար ըստ ամենայնի հոգ տանել, վասն զի դպրոց, ուսում, վարժապետ, ազգասիրութիւն միայն քաղաքացւոց համար չէ, իւր մի միայն փափանք էր «հայրենակից գիւղացեանկ եղբարց լուսաւորութեան համար», աշխատիլ:

Այս ընթաց անուն չի դրուց որ Արծաթէ վաղադրութիւն մնայ ընդ երկար յոսկիւտար: Թերթին Ս. Յարին ամբողջ (մինչեւ 1856 Ապր.-Մայիս) իւսկիւտար հրատարակուեցնէ ետեւ՝ Բ. Յարոց առաջին թիւին 1858 Յուն. ին լցաւ անսաւ բնաշխարհի կենդաններէ միջոյն մէջ՝ Բ. զանառոյ, որ «տպարանի վաղադրութիւն Արծաթէն ի վարագ», Այս տեղ առաջին երկու տարիներն (1858-9) անընդհատ շարունակեցաւ թերթին: 1860ին խմբագիրն ուղեւորի, կամ ինչպէս ինք կ'ըսէ «պանդխտի», գաւազանն ի ձեռքն՝ ասիական ընդհատել թերթին հրատարակութիւնն եւ մեկնիլ: Բարձրոգ տարին Օգոստոսին կարող եղաւ թերթին Գ. Յարին հրատարակել: Ե. Յարին՝ որ 1862ի վերջերն սկսաւ, չկցաւ բոլորիլ: 1863ի սկիզբը՝ խմբագրին կրնանակացն «Ահա ո՞ր քաղ միւս թարգմանն, աղաղակ փակեց տպարանն՝ եւ Արծաթէ վաղադրութիւն լռեց ընդ միշտ: Բարեբախտաբար քիչ ետքն իւր սակաւակեցաւ «ձագուկն» Լրտօրը Արծաթէ Տարեան պահեց առ ժամանակ մի անոր յիշատակն:

Արծաթէ վաղադրութիւն բովանդակութիւնը կարելի է բնկել՝ զուտ ազգային էր. այն է՝ ճառասացութիւններ, ազգասիրական լոյսեր ու հառաչանքներ բանաստեղծական ձեւերու տակ,

տեղագրական եւ պատմական ոչ այնչափ ուսումնասիրուած յօդուածներ: Ասոց մէջէն յիշատակուի կուրծեան արժանի կը համարինք հետեւեալներն:

Հանապարհորդութիւն ի Սիւս, 1855, Թ. 3-5, Սիւս ի վերայ մեծի քաղաքին Սոյոյ, հանեալ ի հին ձեռագիր յիշատակարանս, Թ. 5, Մայրաքաղաք անաստանաց վարագ, 1858 Թ. 1-5:

Վասն կամ Համբարանակերտ, 7-9:
Կենդանագրութիւն Վանայ կուսակալութեան, 11-12:

Արտամտ գիւղ, 1859, Թ. 1,
Ս. խաչի վանք, կենդանաց եւ կուսակալ գիւղեր, 4:

Կենդանաց գիւղի գրչագիր ուսեարանի վերջուրանութիւն, 4:
Կարբաւ, որ Ս. Արտամտածնի վանք եւ Հուշանայ գիւղ, 6:

Վերջարանութիւն Սալապատու վանքի գրչագիր ուսեարանին, 7:

Գաղաթա արուանայ եւ մեծի պատեղարդին Թահմազլուի խանին ընդ Օսմանցի, որ ի գաղտնի կշիւագրու, հանեալ ի զորք Արաւստաւ կաթուղիգոսի Գի, 7:

Չորոյ վանք, 8:
Կիլիսիական Լամբիկա Գի զի հին գրչագիր չալցիցի, 8:

Հայաղ գիւղի գրչագիր Մալադի վերջարանութիւն. Վասն արուան ի կեանս ի որոյ պատարագն եւ ի որոյ, (հանեալ ի Թարգմանութեան Տ. Ներս. Լամբիկացւոյ) 8:

Լեզգ կամ Լիզոյ գիւղ, 9:
Երեւան քաղաք, 1861, Թ. 1:
Վանքից քանի մը առանձնէր, 1:

Դիւրեղան Արծաթեաց Սենեքերիմ թագաւորին, 3:

Տփլիս քաղաք, 3-4:
Հինական Հայոց կեանք ի Հայաստան, 1862-3 Թ. 3:

Սիւնեց ախարհ եւ Հուրի քաղաք, 4:
Բաղէշ, 5:

Երկրեան, Արուսեան եւ Բաֆֆի (այն ժամանակի Գաղովք Միլլայեան Մէլիք-Գաղովքեան վարժապետն) այս երեքունին թերթին շունչն ու որին էր, երեքն ալ նոյն ոգով առջորեալ:

Պէտք է բնկել՝ որ որչափ ալ ընդհանուր ըմբռնած էր թերթին իւր վեմ՝ կուրծեմ տեղացիի ժողովրդեան կրթութիւն տալու. սակայն կերպին կողմանէ պէտք եղան չէր գործադրուեր, եւ այս պատճառաւ կարելի չէ բնկել՝ որ այնչափ ցանկալի նպատակին ըստ մասին հասնուած ըլլայ: Վասն զի թերթին խմբագրական լեզուն՝ գէթ մինչեւ 1861, եւ յօդուածոց մէկ մասն գրաւար էր, որ անշուշտ անմատչելի էր ժողովրդեան. իսկ բովանդակութիւնն՝ գիւղացի ժողովրդեան կրթութեան յարմար նիւթ ամենեւին չուներ: Սակայն միշտ անմտաց պիտի մնայ՝ որ ազգն գէթ առաջին փորձն ըրաւ լրագրի ձեռք գիւղացի ժողովուրդը կրթելու:

* Միւլում, 1863, Թ. 203:

35. ԱՐԵՎԵԼԻՔ

Երկրորդական թիվ, Փոստի, 1855—1856:
Խոյն. Ս. Պոլսե: Տպր. Վաղար:

Արաբի գլուխ այնպիսի կարծիք: Մենք հեռու
ի. Վ. Պոլսե ազգային թերթին հայերե կրթեք
սովորական ճամբն քիչ մը կը շնչեն ազգային
«կենսական» խնդիրներու վրայ մեզմով եւ
անհատութեամբ խոսելու, անդին արեւմտիկ լուսաւորութեան կենդանին մէջ ի փարիզ 1855
Յուլիս 1ին երբեմն—ուսանող Ստեփան Ոսկանեան
Արեւելի անուն կիսամենայ թերթի մը (8°,
կրեւ 32, տարեկան 26 ֆր.) լոյս տուաւ, եւ
անմիջապէս յառաջարկին մէջ փութաց յայտնել
թէ իւր ուղղութիւնը բողոքողին հակառակ
եւ մինչեւ այն ժամանակ հրատարակեալ
թերթներու. «Եռամսթ թէ, կը գրէր երիտաւոր
սարգ խմբագիրն, ազգը քսան տարեկ վեր իմաստանկերու
ստատուութեան գովեստը եւ անամօթ շղջորդութիւնը
խելի ետեւ, քիչ մ'ալ ճշմարիտ քննութեան եւ
անշահարկ խրատի ականջ պիտի դնէ, և իր
էական պակասութիւնները պիտի շտկէ...
Արեւելի այն աստիճան մը ըլն րան չը
պիտի ըլլայ, եւ քանի մը մարդերու հաճելի
ըլլալու համար ճշմարտութեան երեսը չը
պիտի թքնէ կամ մոտէ:»

Խմբագրին համարանձն, թերթին աղբատին
բովանդակութիւնը միացեալ խորհրդանշան հետ՝
նպատակաւ յայտնել թէ ինչ տար երկու կենաց:
1856 Յուլի. 15ին թերթին 14° թիւն վերջին
եղաւ, ի սակաւութենէ բաժանորդաց, կամ ինչպէս
«կ'երեւայ» առ ի չգոյն նիւթը: Եւ իւրջ
այնպիսի սատարիկ սպառնացում «Ճշմարիտ
քննութեան եւ անշահարկ խրատի» հետքը
չկար լոյս տեսած այն 14 թերթներուն մէջ:
Կ'երեւայ թէ ազգին բոլոր պակասութիւններն
եւ ուղղելիքն «Աւրաքանակ կամակ» խնդիրն էր,
որով զատ խնդրող մը վրայ չէ խօսիր այս խորհրդանշան
թերթին:

(Էրեւան-Երեւն.)

Հ. Գ. Գ.

ՄԱՏՆԵԱՐԱՅԱՐԱՅԱՐԱՅ

ԱՐԱԿԻԱՆ ՄԻՆԻՐԱՆ — Երեւանցիական ընդարձակ
բառարան, ամօթեղծ (արաբական տառերով) հայեւ
ն—գաղղիկերէն: Կ. Պոլիս, Տպր. Ն. Կ. Պէրպլեան,
1888: 8° Երես Գր. 1140: Գին 25 ղրշ.:

Այս բառարանին վրայ, որոյ տպագրութիւնն
այս տարին ի գլուխ եղաւ, ոչինչ կարեւոր գրութիւն
ցարդ երեւցաւ հոս. որ զիստական մեռելութեան

նշան է: Ամենեւին կարեւորութիւն չունեցող կամ
նաեւ անպէտ չհրատարակութեանց վրայ երեւն
զովեսներ կը շարադրեն ինքնակր թնայապաշտ,
մինչդեռ ամէն նկատմամբ պիտանի եւ նպատակին
յարմար գործ մը հրատարակ գաղղիկ ոչ զը երեւան
կ'նշէ արժեք ծանօթացնելու: Եթէ քննադատին
պարտքն է յոռին պարտաւել անայաւապէս,
նշնչաւ կը պարտաւորի նաեւ լաւ գովել անպիտան:

Բառարանին հեղինակին անունն մայրաքաղաքին
մէջ արգէն շատ պատահաւոր է՝ իբրեւ փորձ
եւ հմտաւ տաճարաւ: Բառարաններ շատ կան, բայց
ստույգ մեծ մասն իբրեւ ընդօրինակութիւնը են,
յաւրդը նախորդին վրայ գրեթէ ոչինչ առաւելութիւն
կը ցուցնէ: Թէեւ իւրաքանչիւր հեղինակ
յատուկ յառաջանով իր թուէ միշտ իւր գերաւոր
անշնչութիւններն: Այս պատճառաւ ահա ոմանք
յառաջարկներու իրաւամբ կարեւորութիւն չեն
տար, որովհետեւ թաղում ինչ կը խոստանան եւ
ոչինչ կը կատարեն: Սակայն մեր առաջիկայ հեղինակին
նախաբանն այսպիսի չէ: Իւր գործն ինք անձամբ
քննադատելն ետեւ՝ գրած է յառաջարկանութիւնն,
որուն մէջ ճշգրիտ եւ խնդիր տեղեկութիւն
կու տայ իւր ամբողջ երկին վրայ:

Արգաւթն գրքին էր ազգիս մէջ այսպիսի բառարանի
մը պիտան, զոր բառարանապէս լոյստուցած է Մ.
Արիկեան, թէեւ ոչ ամբողջապէս, ինչպէս
ինքնին կը խոստանային: Սոյն հրատարակութեան
առաջին գնահատելի գերազանցութիւնն է թուրք
առաւելութիւն, զոր ցարդ չունէին, որով սակայն
միայն կարելի է օգտակար ըլլալ օսմաներէն
սովորող ազգայիններուն: Երկրորդ, փոխանակ
հին հայերէնի՝ արդի սովորական լեզուն
գործածելն առաւելութիւն մըն է, որով զարկ էր
ամէն նախորդ բառարաններին: Երրորդ, բառերու
ընտրութեամբ առնուած եւ անգործածականները
մերժուած են, եւ այս կարեւոր գործը կրնար հեղինակը
գիրաւ կատարել, որովհետեւ թուրքերէնի
կենդանի գրականութեամբ կը զարգէ հիմնապէս:
Թէ այս մասին բառական յայտած է՝ պէտք է
ամէն արգար մասնագէտ վկայէ՝ մասնաւոր նաեւ
թէ թեմակի ոչ թե անցնելով: Անձամբ աշխատած
եւ հաւաքած կ'երեւի հեղինակը շատ մը գիտնական
եւ արուեստական բառեր, զորոնք ուրիշ բառարաններու
մէջ վայրարար կ'որոնները:

Օսմանեան բառերու դեմ նաեւ գաղղիկաները
գնելով՝ յայտ պիտանի եղած է գործը՝ ոչ ազգայիններուն
միայն, այլ նաեւ օտարազգիներուն, որոնք իբրեւ
զմեք, մանաւանդ թէ քան զմեք աւելի կարօտ
թիւն ունեն այսպիսի հմտութիւն ինչ եւ օգտաւոր
բառարանի մը: Արեւին ժամանակներս մայրաքաղաքին
մէջ հրատարակուած ոչնչգունակ բառգիրք մը,
(որուն հեղինակն օսմանական լեզուին նոյն
իսկ ամենակարեւոր տարրերը անհմտ
կ'երեւայ) շատ անկատար գործ մըն է: Հետեւեալպէս
Արիկեան բառարանին մատուցանելու ծառայութիւնն
ընդհանուր եւ համալսարանային է օգտու:

¹ Dictionnaire Turco-Français en caractères latins et turcs, par K. Jousouf, Constantinople, Imprim. Abuz-Zia 1883.

¹ Մ—ն, 1859, Թ. 387.

² Մ—ն, 1859, Թ. 403.